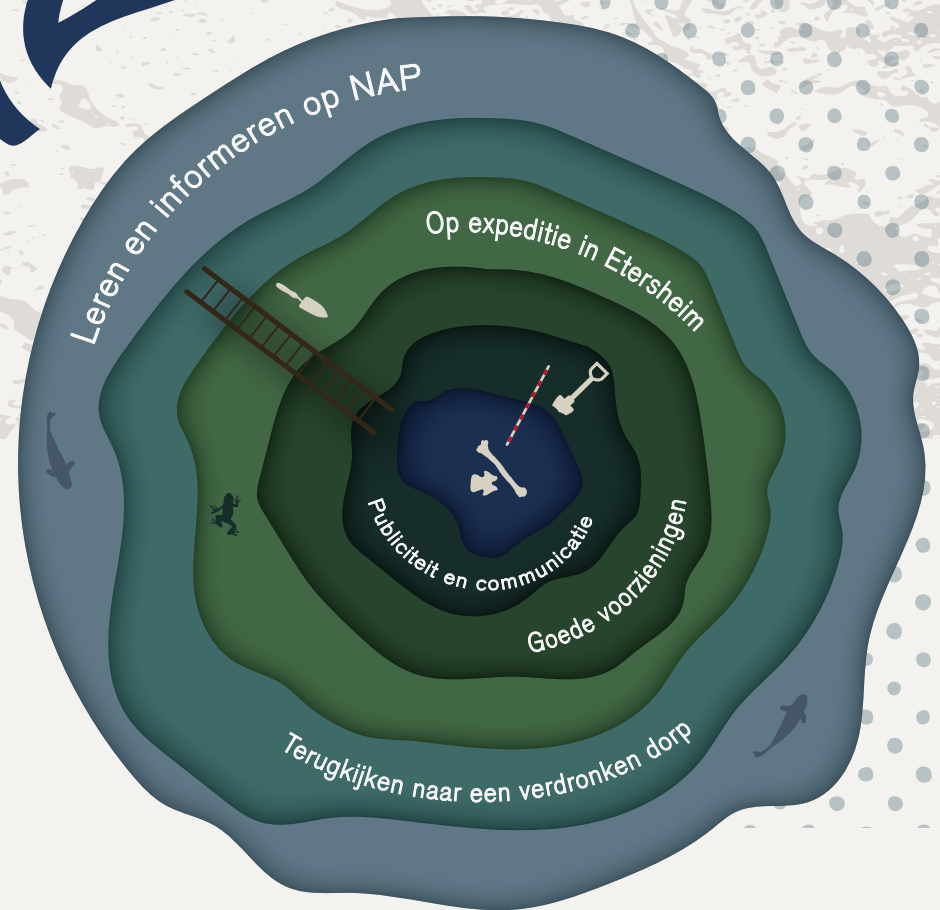

LAAG VOOR LAAGLAND

OP EXPEDITIE IN ETERSHEIM

20.02.20

Een plek voor de verhalen van Etersheim

Als de dijk er niet was, zou u nu natte voeten hebben. Misschien zou het water om uw middel klotsen. Of zelfs tot aan de lippen staan. Een goede dijk is van levensbelang. De zee is onbetrouwbaar, de waterwolf ligt altijd op de loer.

Etersheim kan daarover meepraten. Het had voortdurend last van de stijgende zeespiegel en de inklinkende bodem. Door landafslag en dijkdoorbraken moesten er landinwaarts steeds weer nieuwe dijken aangelegd worden. Kort na 1400 kwam het voor een deel buitendijks te liggen. Geleidelijk aan verdween het verlaten deel van het dorp met de kerk in de golven.

Door de eeuwen heen werden de dijken rond de voormalige Zuiderzee steeds sterker. Maar tegen de stormvloed van 1916 waren ze niet bestand. In dat jaar liepen gedeelten van Noord-Holland volledig onder. Ook in de buurt van Etersheim waren er verschillende dijkdoorbraken. Voor het herstel werd er klei gegraven uit de polder direct achter de dijk.

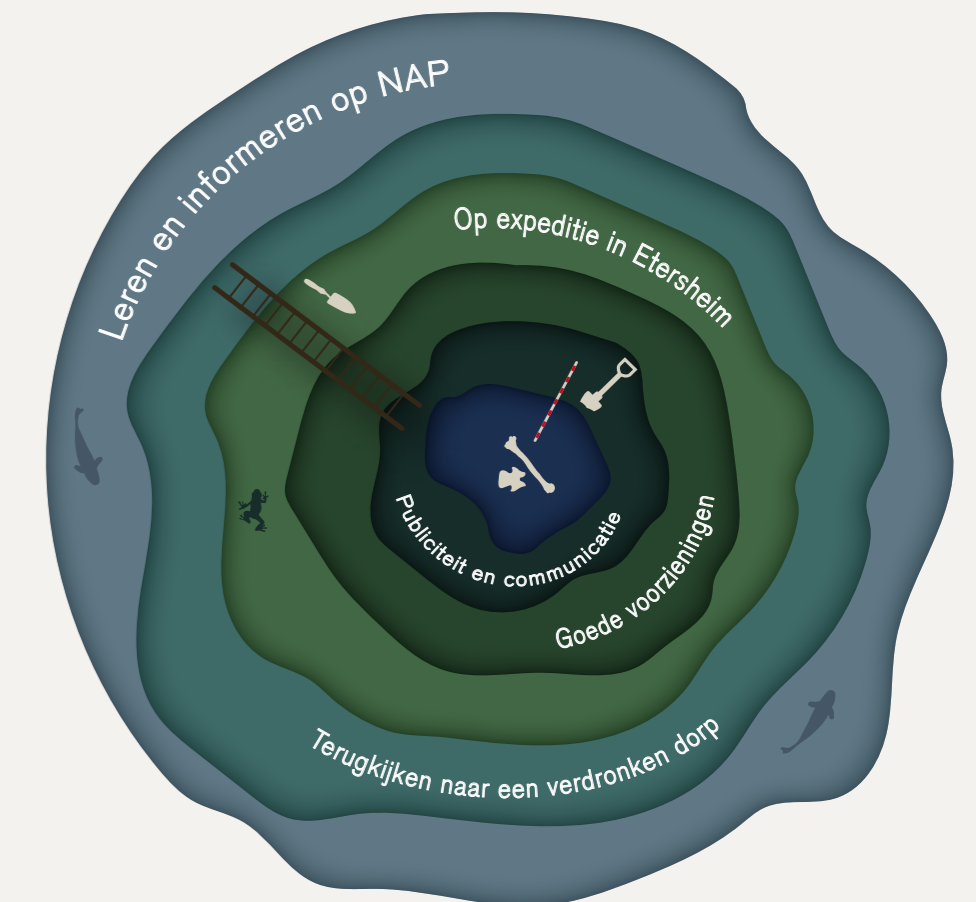
Nu, ruim honderd jaar later, worden alle dijken rond het Markermeer versterkt. Deze operatie van de Alliantie Markermeerdijken zorgt er voor dat we de toekomst met vertrouwen tegemoet kunnen zien.

Ook bij Etersheim wordt aan dijkherstel gewerkt. Dat is een mooi moment om te beginnen met het vertellen van de twee verhalen van Etersheim.

- Etersheim toont de geschiedenis van polders en bemaling. In het waterrijke cultuurlandschap zijn verschillende gemalen en molens te vinden. Je ziet er ook de hoogteverschillen. Er zijn maar liefst vijf peilniveaus, waaronder het laagst gelegen punt van Noord-Holland: de gegraven kleiput op 6,63 meter beneden NAP.

- De 12e-eeuwse sarcofaag die in 2009 buitendijks geborgen werd, heeft de belangstelling voor de historie van Etersheim nieuw leven ingeblazen. Met de werkzaamheden komt er ook veel ruimte voor archeologisch onderzoek, onder meer onder een gedeelte van de huidige dijk. Dat kan een bijdrage leveren aan het reconstrueren van de geschiedenis van het dorp.

Het vertellen van deze verhalen (met aandacht voor informatie en educatie) vraagt om een bijzonder plek. Die hebben we gevonden: een minimuseum voor archeologie, te plaatsen bij Bezoekerscentrum De Breek en Museummolen De Breek.

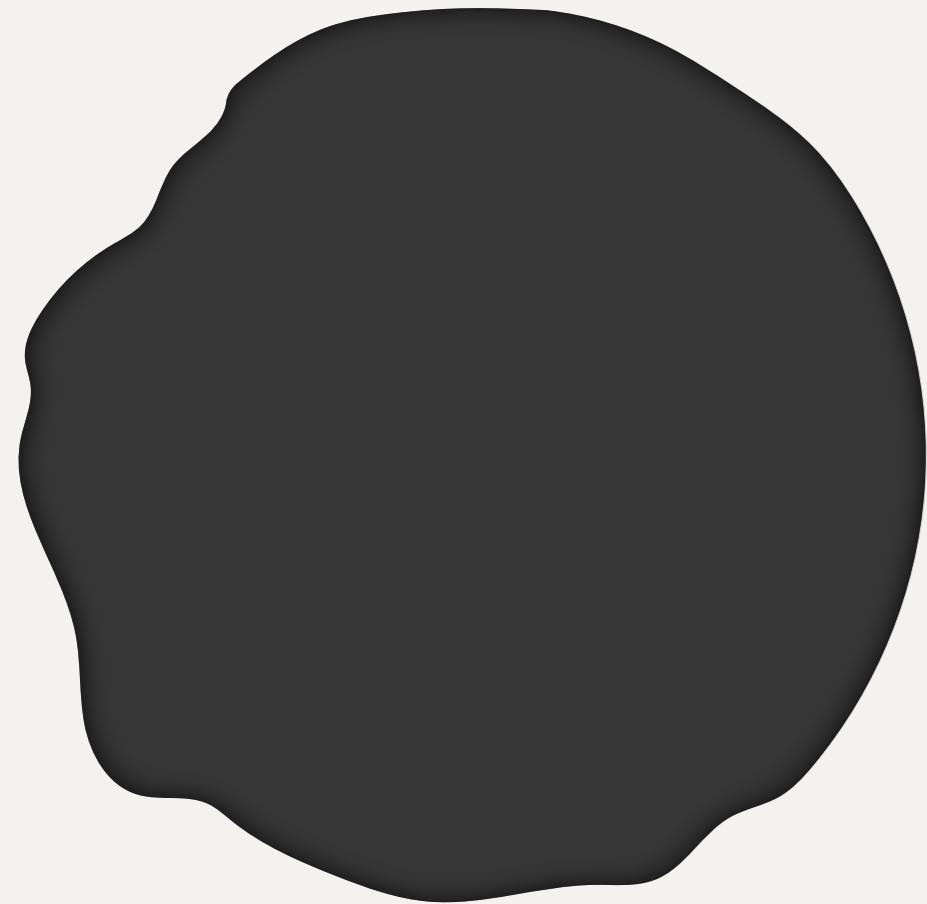

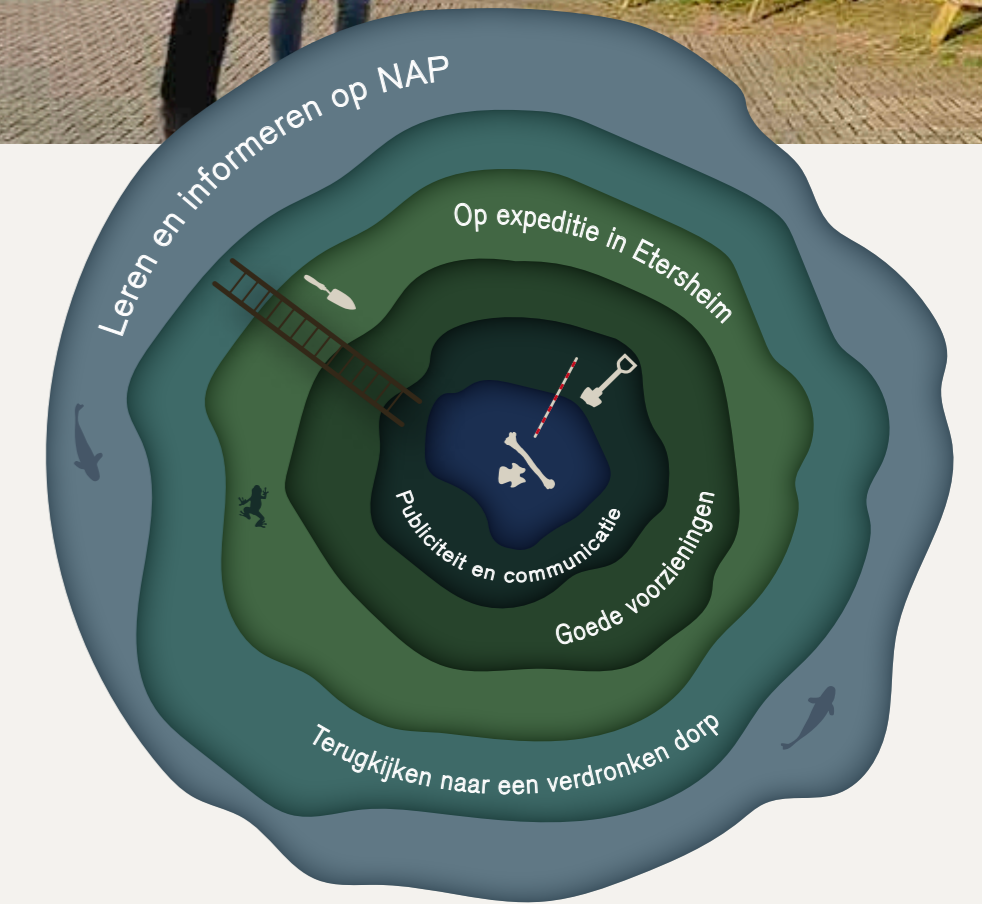
Op initiatief van de Alliantie Markermeerdijken is er een werkgroep gevormd met provincie, gemeente en de Stichting Etersheimerbraak. Die heeft beeldend kunstenaar Aldo Brinkhoff de opdracht gegeven om een gebouw te ontwerpen. De eerste verdieping van dit minmuseum voor archeologie ligt exact op NAP (3,40 meter boven het maaiveld). De buitengevel is een speelse verwijzing naar de legendarische foto van het huisje dat in 1916 bij Marken door de zee op zijn kant gezet werd.

Het minmuseum combineert informatie, educatie en beleving. Je ontdekt er leuke en interessante dingen. Door 'informal learning' steek je ook het een en ander op. En je ervaart bewust hoe het is om je op, onder of boven NAP te bevinden. Het museum kan tevens dienen als verzamelpunt voor open dagen, gegidste wandelingen en excursies naar het archeologisch onderzoek.

Het minmuseum voor archeologie is interessant voor meerdere doelgroepen. Allereerst zijn er de bezoekers uit de directe omgeving: bewoners, mensen die geïnteresseerd zijn in de dijkversterking, scholieren, regionale archeologiebeoefenaars en leden van oudheidkundige verenigingen. Daarnaast zijn er bezoekers met een brede culturele of cultuurhistorische belangstelling, die worden aangetrokken door de landelijke sfeer en de duurzame uitstraling. Binnen deze tweede groep kunnen we een onderscheid maken tussen mensen uit de regio en Amsterdam, uit de Metropoolregio Amsterdam en uit heel Nederland.

Om dit brede en gevarieerde publiek aan te spreken, zal er 'informatie op maat' aangeboden worden: algemeen toegankelijke verhalen met - waar gewenst - verdieping. Bijvoorbeeld door informatiepanelen te laten beginnen met een algemene tekst, gevolgd door meer details. Voor scholen wordt een lesbief ontwikkeld. Deze deels interactieve lesbief kan aangevraagd worden om voorafgaand aan het bezoek te behandelen.

- De kleiput, laagste punt Noord-Holland
- Archeologisch minmuseum De Waterwolf
- Op expeditie in Etersheim
- Bezoekerscentrum De Breek
- Museummolen De Breek
- Schooltje van Dik Trom

Geplande voorzieningen

- Dijkplaats
- Stalling OV-fietsen
- Parkeerplaatsen
- Aanlegsteiger

Bezienswaardigheden op komst

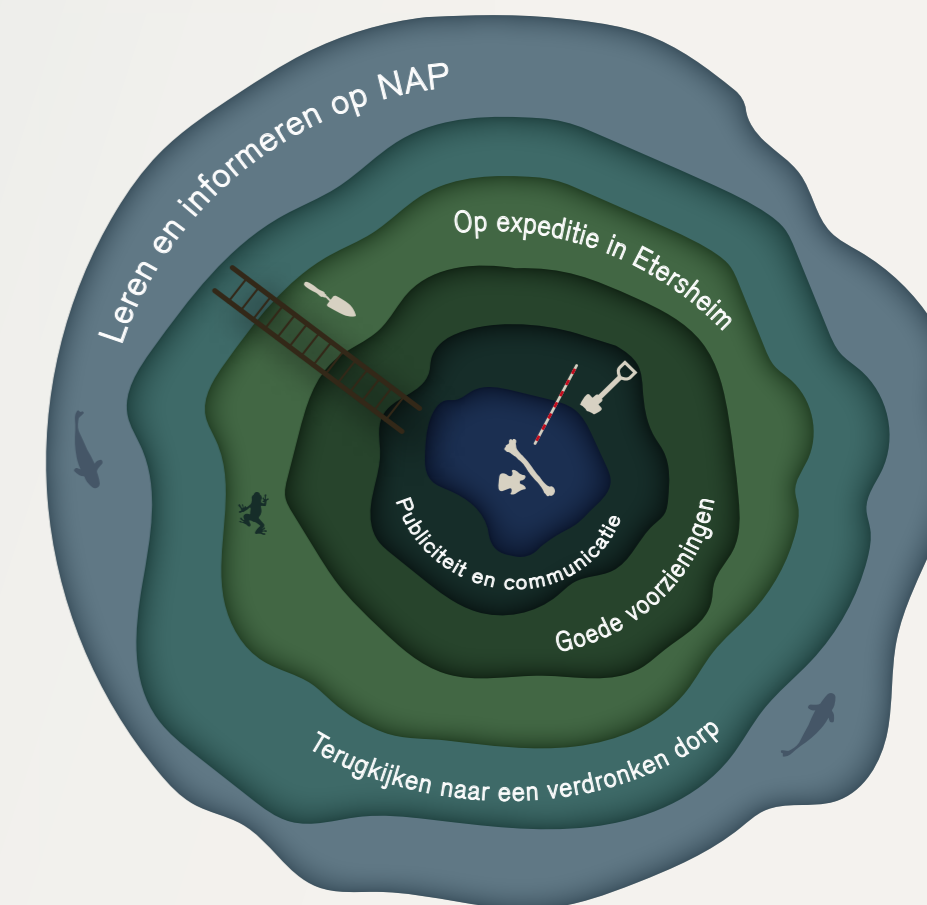
- Het oude gemaaltje
- Amerikaanse windmotor
- Replica brongasinstallatie
- Spoorlijntje

In het verlengde van het minmuseum is er nog een tiental opties om het kleinschalig en duurzaam toerisme in de Etersheimer Braakpolder te versterken. Daarnaast is het dijkvlak bij Etersheim opgenomen in het Ambitieprogramma Ruimtelijke Kwaliteit van de Provincie Noord-Holland. Bij de dijkversterking zal ter plekke van Etersheim een Dijkplaats ingericht worden, om de bijzondere dijkovergang aldaar te markeren. Verder wordt er in landschappelijk opzicht gezocht naar aansluiting bij het programma van Amsterdam Wetlands en het project Ode aan het landschap van de provincie Noord-Holland. Met deze brede basis kan het gebied zich ontwikkelen tot volwaardig onderdeel van het Waterrijk Museum langs de Noord-Hollandse kust.

Ook op grond van de huidige bezoekersaantallen hebben de plannen voor de Etersheimer Braakpolder goede perspectieven. Jaarlijks komen er zo'n 23.000 mensen voor recreatie en educatie naar het gebied. Er vanuit gaande dat een behoorlijke deel van deze groep ook het minmuseum zal bezoeken, ligt er een goede basis voor succes.

Hoe meer bezienswaardigheden en voorzieningen er gerealiseerd worden, des te meer zal Etersheim straks schitteren als een parel binnen het verhalennoer. De verschillende opties worden in de verdere lagen van dit bidbook omschreven.

Leren en informeren op NAP

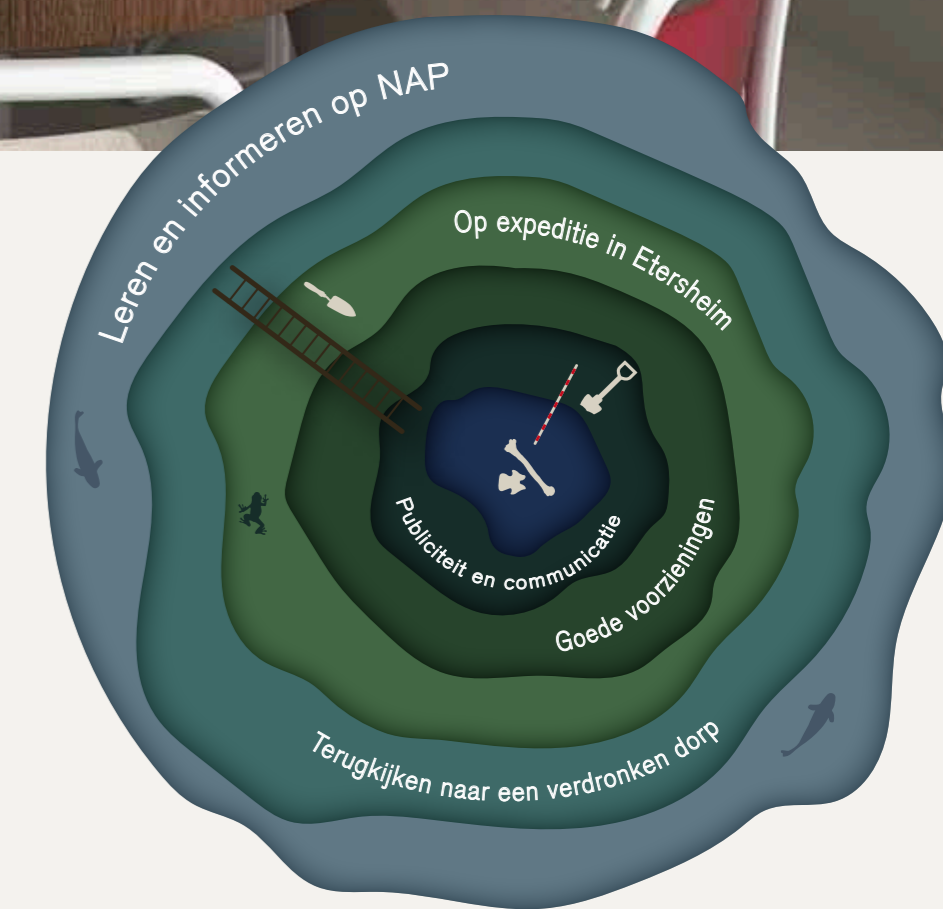
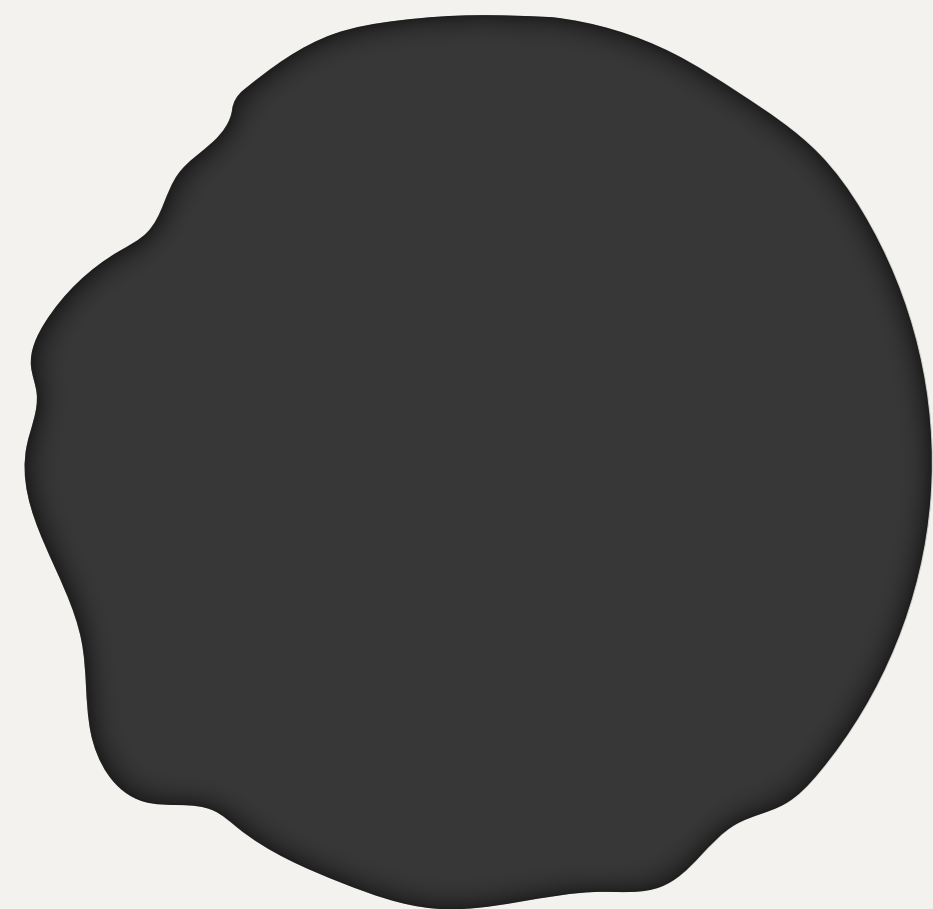
Op de eerste verdieping van het gebouw kan door middel van informatiepanelen de versterking van de Markermeerdijken toegelicht worden: waarom is herstel nodig, waar wel en waar niet, hoe wordt dat aangepakt, wat zijn de werkzaamheden, wat is de planning etc. Deze toelichting is goed te koppelen aan wat er vanuit het gebouw in de directe omgeving te zien is. Het zou mooi zijn als het laagste punt (6,63 –NAP) met een vlag of bakem gemarkeerd wordt, met een peilschaal die nul meter NAP aangeeft.

Het panorama-uitzicht op polder en dijk wordt doorgetrokken op de wand ernaast. Een dijkprofiel biedt beknopte informatie over polderniveaus, grond- en veenlagen, afgraving en bodemdaling.

In deze ruimte plaatsen we een ronde tafel. Terwijl bezoekers hier even neerstrijken wordt er op de tafel een continue stroom van beelden geprojecteerd: waterstromen, dijken, polderlandschappen en vergezichten.

Het tafelopervlak dient tevens als speelveld voor een quiz of spel met stellingen. Een beamer projecteert beelden en vragen, bezoekers kunnen hun antwoorden aangeven met knoppen die in de tafelrand aangebracht zijn. Qua inhoud kan het spel specifiek op de informatie over de Markermeerdijken gericht zijn, maar ook een bredere scope hebben, bijvoorbeeld 'dijken en polders' of 'Noord-Holland'. Een meertalige versie is aan te bevelen.

Aan de wand hangt een groot tv-scherm voor presentaties aan specifieke doelgroepen. Denk bijvoorbeeld aan het informeren van scholieren, terwijl een ander deel van de klas in het minimuseum of buiten op verkenning gaat.

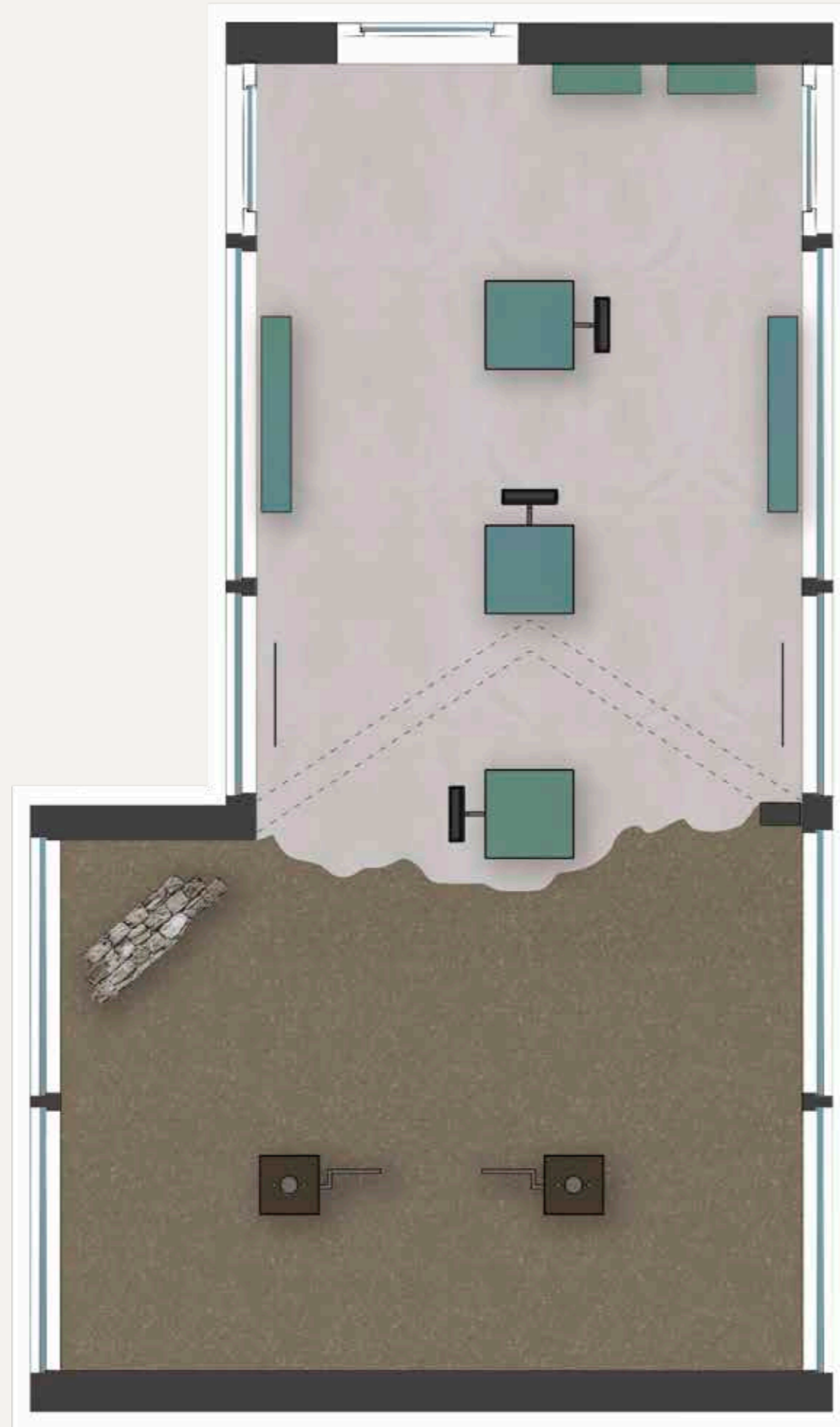
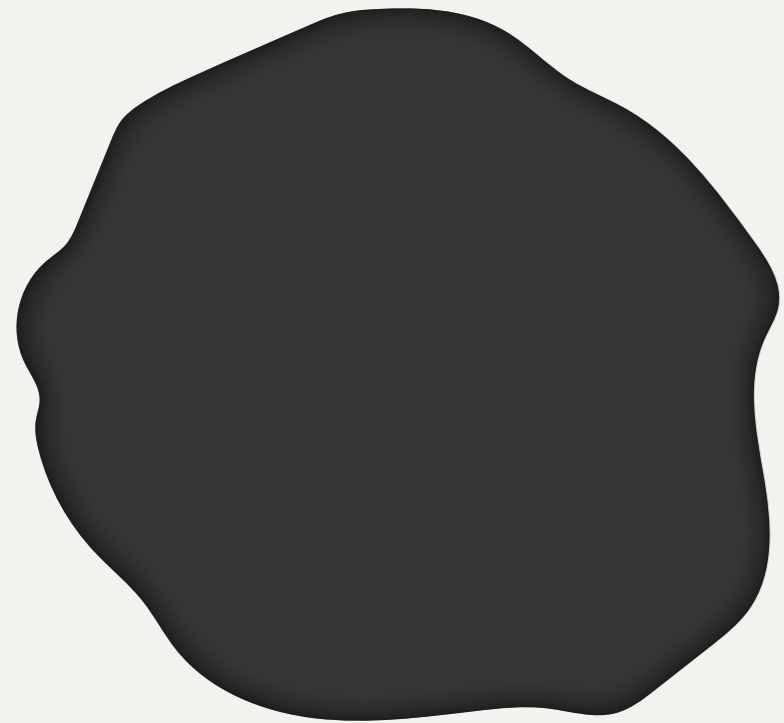

Terugkijken naar een verdronken dorp

Op de begane grond van het gebouw komen bezoekers meer te weten over de historie van Etersheim. Ze maken kennis met onder meer de stichting rond 800, de voortdurende verplaatsing landinwaarts, de verwoesting door de zee in 1200, de bouw van een nieuw dorp, de verplaatsing van de kerk en andere mijlpalen in de lokale geschiedenis.

Daarbij is uiteraard ook aandacht voor de buitendijks gevonden sarcofaag. De verstrekte informatie zal ook betrekking hebben op de manier waarop archeologisch onderzoek wordt verricht en de relatie daarvan met het dijkversterkingsproject.

Geschiedenis wordt tastbaarder als je hem ook zelf kunt beleven. Daarom zijn er speciaal voor het archeologisch minmuseum interactieve objecten ontwikkeld.

Ontdekvitrines

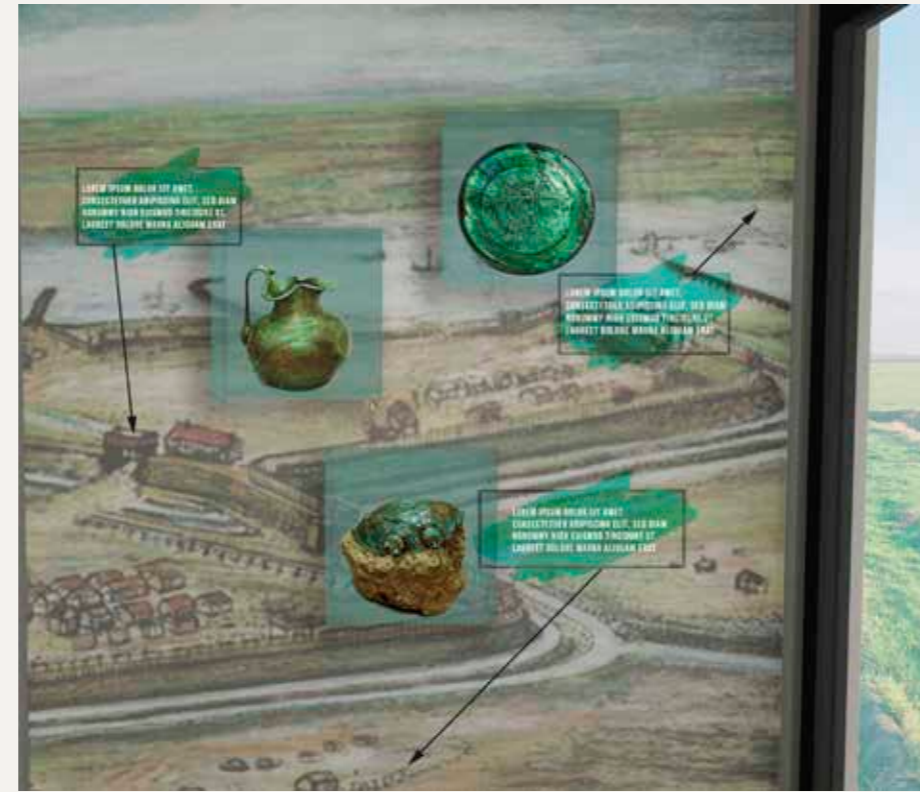
Door middel van drie glazen vitrines (40 x 40 cm) kom je meer te weten over archeologische vondsten. Daarbij wordt ook gebruik gemaakt van virtual reality.

Twee vitrines tonen vondsten die ooit deel uitmaakten van een groter object. Bijvoorbeeld een hals of oor van een bierkruik, of een stuk leer van een schoen.

Het object is direct te zien. Bekijk je het echter via het scherm dat je 180° rond de vitrine kan bewegen, dan zie je virtueel nog veel meer: de hele kruik of schoen, maar ook informatie als de datering, de vindplaats, het tijdperk en het gebruik.

Vanwege hun kwetsbaarheid kunnen sommige vondsten niet in het minimuseum tentoongesteld worden. Zij krijgen een plek in het provinciaal depot het Huis van Hilde in Castricum. Door gebruik te maken van virtual reality zijn deze vondsten toch in Etersheim te zien.

Daarvoor wordt er nog een glazen vitrine geplaatst, die leeg is. Via het beweegbare scherm kun je in de vitrine meerdere van die kwetsbare objecten ontdekken.

Binnen en buiten

Voor twee ramen komen twee keer twee zwevende vitrines van een meter lang. Zo zijn de getoonde objecten zowel van binnen als van buiten te bewonderen. Dezelfde dubbelfunctie wordt gerealiseerd met twee tweezijdige informatiepanelen.

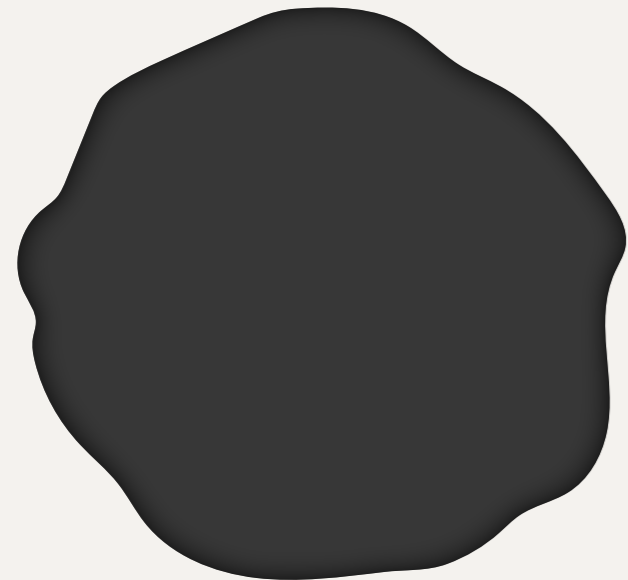
Wandvitrines

Archeologische vondsten worden ook tentoongesteld in drie vitrines aan de wand. Daarbij komen bordjes met tekst en uitleg.

Laag na laagland

Aan een wand bevindt zich een bodemprofiel dat verschillende grondlagen toont, die teruggaan tot ongeveer de Romeinse tijd. In het profiel is een aantal voorwerpen opgenomen die gedeeltelijk 3D uit de wand komen, bijvoorbeeld een bot, een werktuig en een stuk aardewerk.

Iets voor de wand staan twee zuilen met draaiwielen. Door aan een wiel te draaien, beweeg je een virtuele boor (niet zichtbaar) door de bodem. Met knoppen kun je in verschillende richtingen zoeken. Terwijl je zo de bodem verkent, wordt op het bodemprofiel op de wand geprojecteerd wat je allemaal tegenkomt. Je krijgt ook aanwijzingen om verder te zoeken, zoals 'boor hier recht naar beneden om oudere kopjes te vinden'. Over de gevonden objecten is in de verschillende vitrines meer informatie te vinden.

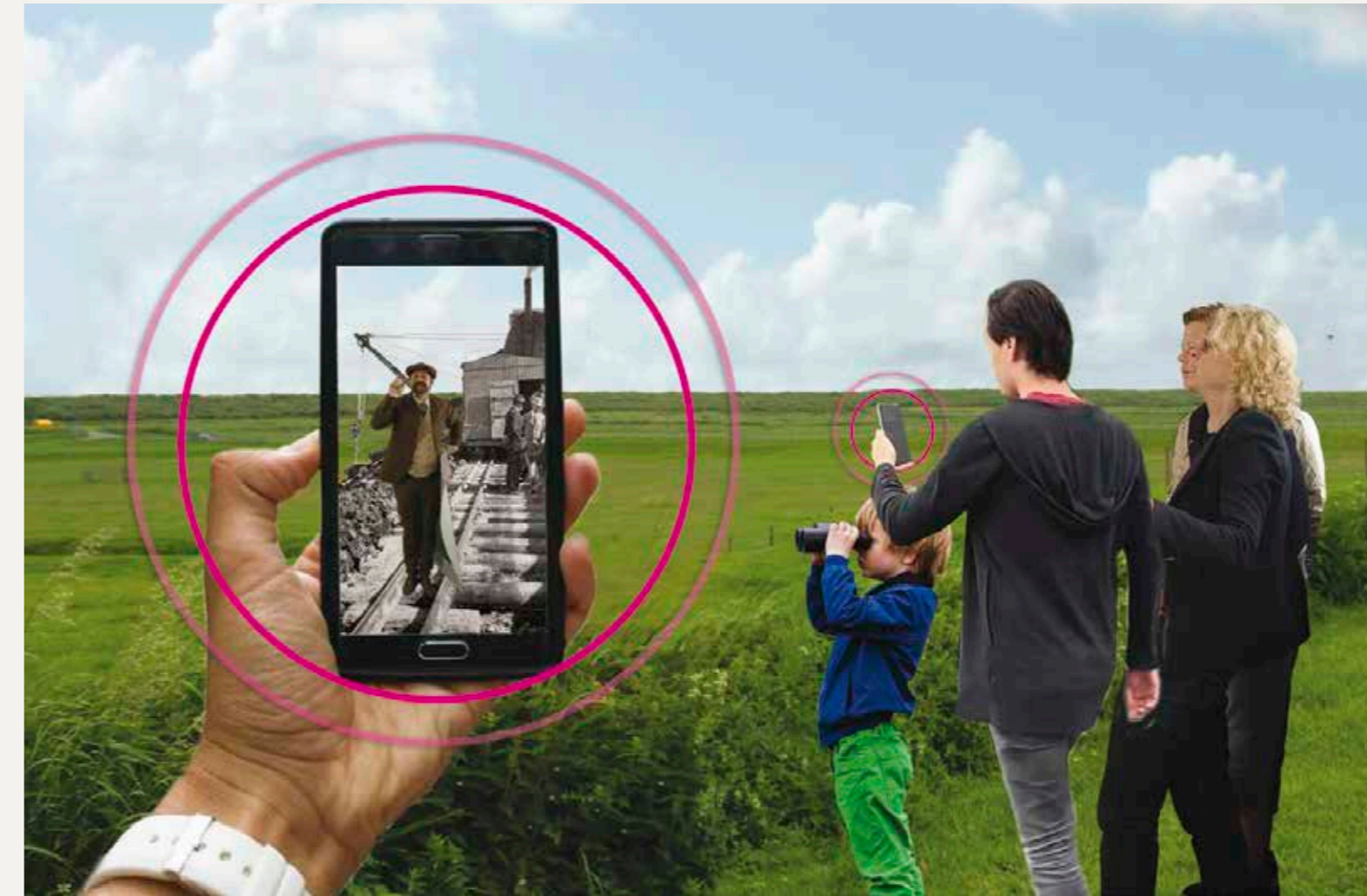
Op expeditie in Etersheim

In de Etersheimer Braakpolder bevinden zich tal van cultuurhistorische elementen. Ook zijn er locaties waar bestaande objecten in oude staat hersteld kunnen worden of waar interessante objecten een nieuwe plek kunnen krijgen. Al deze bijzondere elementen en locaties kunnen een impuls geven aan de ontwikkeling van kleinschalig toerisme in het gebied.

Augmented Reality voegt een informatielaag aan de werkelijkheid toe. Via een te downloaden app verschijnt er in het scherm van je telefoon of Ipad op een bepaalde locatie extra informatie in de vorm van beeld, video, tekst of geluid. Ook is het zo mogelijk om de te volgen route zo te verbeelden: je ziet de pijlen 'op de weg staan'.

Projecten die nog niet gerealiseerd zijn, kunnen wel al virtueel getoond worden. Activiteiten van vroeger (de dijkversterking van 1916) en activiteiten die tijdelijk plaats vinden (de archeologische opgravingen bij de dijk) zijn eveneens virtueel te bekijken.

De twee expedities, elk zo'n 2,5 kilometer lang, hebben een eigen thema.

Droge Voeten

Expeditie één richt zich op de waterbeheersing en heeft als titel Droge Voeten. In deze tour draait het om Etersheim als voorbeeld van 'maakbaar land'. Locaties en objecten zijn bijvoorbeeld het laagste punt van Noord-Holland, de dijkversterkingswerkzaamheden, het oude spoorlijntje met graafmachine, de museummolen en gemalen.

Verdronken Dorp

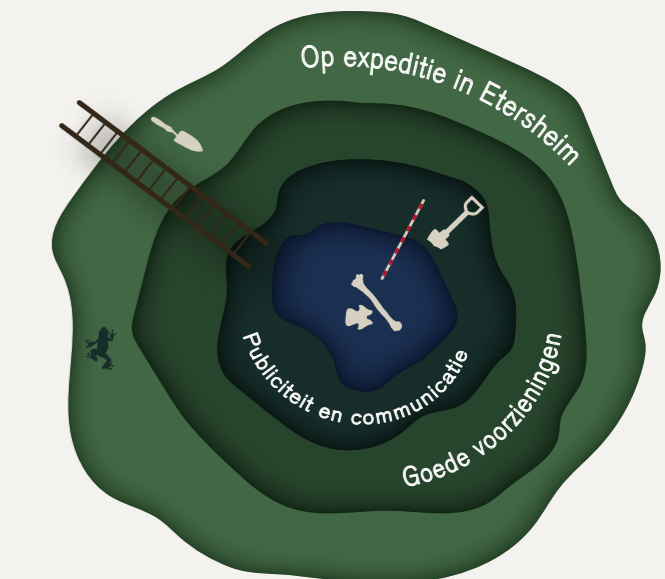
Expeditie twee heeft de titel Verdronken Dorp en gaat over de geschiedenis van Etersheim. Hierbij komen aspecten aan de orde als de oude locaties van Etersheim en haar kerk, de strijd met de waterwolf en ook het huidige Etersheim. Het verhaal van de sarcofaag mag natuurlijk niet ontbreken, evenmin als de archeologische opgravingen.

Beide expedities omvatten standaard een ontvangst in bezoekerscentrum de Breek (vertrekpunt) en bezoeken aan het minimuseum De waterwolf en het Schooltje van Dik Trom.

Bezoekers kunnen zelfstandig op expeditie gaan, door via een QR-code bij het vertrekpunt de app op hun telefoon te downloaden. Daarnaast zijn er begeleide tours, waarbij een gids (professional of vrijwilliger) met de groep mee gaat. De gids heeft een Ipad om de Augmented Reality te tonen.

Het is wenselijk om binnen de app meerdere versies op te nemen, gericht op verschillende bezoekersgroepen en kennisniveaus. Denk bijvoorbeeld aan basisschool groep 3-5, basisschool groep 6-8 plus brugklassen 1-2 en volwassenen. Een Engelstalige versie (volwassenen) is zeker nodig.

Voor specifieke groepen bezoekers kan op aanvraag en tegen extra betaling een deskundige zoals een geograaf of een archeoloog mee op expeditie gaan en onderweg en/of in een van de locaties detailinformatie geven.

Het spoor terug

Na de watersnood van 1916 begon het herstel van de doorgebroken dijken. Het stuk dijk bij Etersheim werd verzwaard - ook al had dat wel stand gehouden. Pal achter de dijk lag een twee meter dikke laag vette klei die daar zeer geschikt voor was. De klei was in de 17e eeuw bloot komen te liggen toen een dijkdoorbraak grote stukken veengrond had weggeslagen.

Speciaal voor deze dijkwerkzaamheden ontwikkelde de Werkspoor fabriek een graafmachine - de Excavator - en werd er een smalspoorlijn aangelegd. Waar die lijn liep, is nu een wandelpad, van de IJsselmeerdijk naar de museummolen. Door het afgraven van grond ontstond het laagste punt van Noord-Holland, 6,63 meter onder NAP.

Als dit spoorlijntje (of een vergelijkbare uitvoering) terugkeert, kunnen bezoekers daarmee vervoerd worden tussen de dijk (parkeerplaats en fietsenstalling) en het minimuseum. De werkzaamheden aan de dijk zouden in een spoorreintje gevisualiseerd kunnen worden, bijvoorbeeld door middel van QR-codes of een app. Ook valt te denken aan handkarren of spoorfietsen waarbij bezoekers zelf voor de beweging zorgen.

Windmolens en brongas

Het oude gemaaltje

Langs de weg van Museummolen de Breek naar het Schooltje van Dik Trom ligt een klein gemaal. Het is op het moment in slechte staat, maar niettemin een uniek erfgoed. Herstel van dit gemaaltje zal een waardevolle aanvulling zijn op het zichtbaar maken van de geschiedenis van de bemaling in de Etersheimer Braakpolder.

Een bezienswaardigheid op deze locatie zal tevens de verbinding tussen de locaties van het museum en het schooltje versterken en uitnodigen tot een rondrit of rondwandeling over de IJsselmeerdijkweg en de Etersheimer Braakweg.

Een Amerikaanse windmotor

Op het eerste gezicht is een Amerikaanse molen een wat vreemde verschijning in het oer-Hollandse landschap. Maar dit type molen, ook wel roosmolen genoemd, is de opvolger van de klassieke Hollandse windmolen. De windmotor werd in het begin van de 20e eeuw ook in Nederland gebruikt voor het bemalen van kleinere polders. Een dergelijke molen is beschikbaar om in de Etersheimer Braakpolder te plaatsen en ook daadwerkelijk voor bemaling in te zetten. Zo kan ook bemaling op kleine schaal aanschouwelijk gemaakt worden.

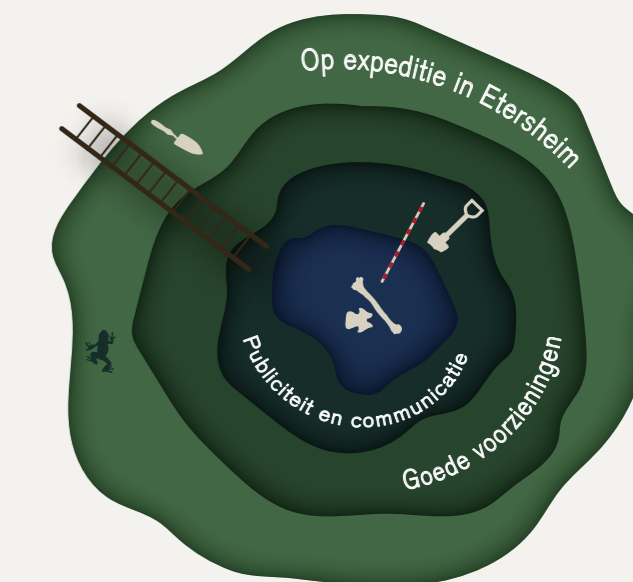

Brongasinstallatie

Voor veel bezoekers zal het een totale verrassing zijn dat er vanaf eind 19e eeuw in Noord-Holland gas gewonnen werd. Het ging om gas dat zich in kleine belletjes in het grondwater bevond en in natuurlijke bronnen aan de oppervlakte kwam. Een machine scheidde het gas van het welwater.

De kwaliteit van het gas was wisselend: "om mee te koken, niet om te stoken". Toch waren er in Noord- en Zuid-Holland zo'n 4500 brongasinstallaties. Vele daarvan bleven tot ver na de Tweede Wereldoorlog in gebruik.

Bij het adres Etersheim 5, vlakbij het Schooltje van Dik Trom, bevindt zich nog een gasbron in het weiland. In het schooltje zelf hangen oude brongaslampen, omgebouwd voor elektriciteit. Met de bouw van een replica van een brongasinstallatie, bij de museummolen of op een andere locatie, kan ook dit stukje geschiedenis ontsloten worden.

Goede voorzieningen

Etersheim is nog onontdekt. Je moet even je best doen om bij dit mooie stukje Noord-Holland te komen. Eigenlijk is dat ook goed: het plaatsje is niet berekend op een grote toeristenstroom. Maar wie met de fiets, de auto of over het water de weg weet te vinden, moet wel kunnen rekenen op de nodige voorzieningen, die een bezoek nog leuker maken.

Informatiepunt

Als je via de IJsselmeerdijk bij de Etersheimer Braakpolder aankomt, moet je er allereerst op geattendeerd worden dat er daar wat te zien is en te beleven valt. Daarom gaat de Alliantie een Dijkplaats realiseren, op het punt waar de oude en de nieuwe dijk samenkomen. Er komt onder meer een informatiepunt, waar passanten meer over deze plek te weten kunnen komen. Uiteraard worden ze ook uitgenodigd om de omgeving te verkennen, een rondje te fietsen of te wandelen en ergens neer te strijken voor een hapje of een drankje.

Aanlegsteiger

Binnen de traditionele zeilchartervaart is er belangstelling voor nieuwe, bijzondere afmeerplaatsen. Schepen uit onder meer Volendam, Edam, Hoorn en Enkhuizen zouden de Breek aan kunnen doen, als reisdoel of als tussenstop op een langere zeiltocht. Daarbij zijn er aan de wal tal van arrangementen voor de passagiers denkbaar, van een museumbezoek met lunch tot een fietstocht door de Etersheimer Braakpolder en het omliggende gebied.

Er zijn al eerder zulke arrangementen geweest. Historische zeilschepen uit Hoorn gingen daarbij voor de kust voor anker, waarna de passagiers met rubberen bootjes naar de dijk werden gevaren. Een aanlegsteiger zal een bezoek makkelijker maken. Zo'n steiger zou plaats moeten bieden aan 2 of 3 grote zeilschepen. In principe zijn kleinere platbodems natuurlijk ook welkom om hier af te meren.

Een dergelijke aanlegsteiger zal overigens pas na de dijkversterking gerealiseerd kunnen worden. Het plan daarvoor is wel al goedgekeurd door de gemeente Edam-Volendam.

Fietsers

Op de IJsselmeerdijk zal een fiets- en wandelpad aangelegd worden. Van daar af is er een prachtig zicht op de Etersheimer Braakpolder en de museummolen. Om van de dijk af te komen en daar een kijkje te nemen, komt er bij de Dijkplaats een gloeiende op- en afrit, goed zichtbaar en ook tijdig op de dijk aangegeven.

Bezoekers die met de bus, met een schip of met de auto komen, zouden gebruik moeten kunnen maken van OV-fietsen, die op veilige fietsenstallingen achtergelaten kunnen worden. In regionaal verband wordt hieraan gewerkt.

Meer parkeerplaatsen

Om meer automobilisten in de gelegenheid te stellen een tussenstop te maken, kan er aan de dijk een parkeerplaats aangelegd worden. Er is nu een modderige strook met plek voor enkele auto's. Die zou vervangen moeten worden door een degelijke en goed toegankelijke parkeerplaats met meer capaciteit.

Het is wenselijk om ook bij het Schooltje van Dik Trom voor meer parkeergelegenheid te zorgen. Wellicht is het mogelijk een strook grasland te verwerven en die voor dat doel in te richten.

Onze sponsors

Alle rechten voorbehouden.

De concepten zijn eigendom van Studio Harm Hasenaar.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaargemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke manier, zonder toestemming van Studio Harm Hasenaar.

Diverse afbeeldingen zijn alleen toegepast om het concept te verduidelijken.

Versie: 2 Copyright © 2020

